

УДК 711.435

М. О. Антонєць,
*асистент каф. основ архітектури,
аспірант каф. дизайну архітектурного
середовища та містобудування,
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка*

ФОРМУВАННЯ ТЕОРЕТИЧНОЇ МОДЕЛІ ЕКСКУРСІЙНОГО МАРШРУТУ

Анотація: у статті відбувається формування теоретичної моделі екскурсійного маршруту. Проаналізовано композиційні елементи, що застосовуються у драматургії, кінематографії та проведено аналогію з тими, що використовуються при створенні екскурсії. Встановлено зв'язок особливостей глибинно-просторової композиції та моделі маршруту.

Ключові слова: містобудування, композиція, екскурсійний маршрут, теоретична модель екскурсійного маршруту, візуальне сприйняття.

Постановка проблеми. Формування теоретичної моделі екскурсійного маршруту насамперед пов'язано з особливостями емоційного стану, який виникає у екскурсантів. Питання про те, наскільки сильно потрібно збагатити той чи інший маршрут атракторами та як саме потрібно його проектувати, є одними з головних при впорядкуванні існуючих маршрутів або створенні нових. Адже так зване «перенасичення» візуальною інформацією може мати негативні наслідки. У той час, як низька привабливість екскурсії в даному випадку взагалі є неприпустимою.

Візуальне сприйняття виникає під час дії фізичних подразників та є однією з важливих характеристик екскурсії. За дослідженнями психологів, 93% сприйняття ґрунтується на візуальних відчуттях. Аналізуючи механізми сприйняття глядачем естетичності ландшафту встановлено, що він сприймається незвичайним, коли його композиція і глибока перспектива чітко виражені. Але при цьому науковці зазначають, що візуальний прояв контрастності не повинен бути дуже сильним [1].

Різні діячі мистецтва займаються пошуком найбільш виразних композиційних схем та моделей. Протягом багатьох століть створювалися шедеври з різними композиційними рішеннями, у тому числі й архітектурні та містобудівні об'єкти.

К. Лінч у своїй праці «Образ міста» зазначає, що цінність гармонійного оточення та місто, у якому людина відчуває щоденне захоплення

середовищем – ось до чого повинні прагнути проєктувальники [2]. Автор наголошує на чіткість або зрозумілість міського простору, що допомагає в організації єдиного змісту, де водночас можна розпізнати його окремі частини. Образ середовища є продуктом безпосереднього сприйняття, пам'яті минулого досвіду і використовується, щоб інтерпретувати інформацію і керувати діями. Важливою визначається необхідність впізнавати і створювати модель оточення. Образ взагалі має велике практичне та емоційне значення для людини. На думку науковця, спостерігач повинен відігравати активну роль у сприйнятті світу, творчо підходити до створення образу [2].

Досліджуючи формування композиції, потрібно особливу увагу приділити впливу психофізіологічних особливостей людського сприйняття на композицію екскурсійного маршруту. Як відомо, ключову роль досить часто відіграє правильне розташування елементів, що створюють композицію. Це дозволяє найбільш точно передати головну ідею екскурсійного маршруту, виділити ключові сюжетні лінії, передати необхідний настрій, дотриматись гармонії.

Мета дослідження – формування теоретичної моделі екскурсійного маршруту.

Об'єктом дослідження є екскурсійний маршрут.

Предмет дослідження – композиційні елементи екскурсійного маршруту.

Методика дослідження включає аналіз наукової літератури (бібліографічний метод).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Постановка і вирішення проблеми формування композиції середовища екскурсійних маршрутів спирається на фундаментальні наукові праці у галузях екскурсіології, містобудування, драматургії, кінематографії, теорії архітектури та основ візуального сприйняття. Особливості формування теоретичної моделі екскурсійного маршруту вивчалися на основі наукових праць Арістотеля, К. Лінча, М. Поколодної, Ю. Арабова, В. Туркіна, О. Голубевої.

Виклад основного матеріалу. При формуванні теоретичної моделі екскурсійного маршруту звернемося до загальновідомих формоутворюючих композицій. Екскурсійний маршрут за принципом композиційної побудови має елементи, що використовуються у музиці, драматургії, кінематографії. Можна стверджувати, що екскурсія в свою чергу, має певні ознаки, притаманні масовим дійствам. Для вивчення цього питання розглянемо класичну теорію сюжету, яка в загальних рисах була сформована ще у Стародавній Греції, та виходить з того, що основними компонентами сюжетоскладання є події та дії.

На думку Арістотеля, напруга дії підтримується кількома спеціальними прийомами: перипетія (різкий поворот від поганого до хорошого і навпаки),

впізнавання та пов'язані з ним помилки не впізнавання [3]. Проводячи аналогію з особливостями формування екскурсійного маршруту, можна згадати методичні прийоми, які використовуються екскурсоводами: прийом попереднього огляду; прийом панорамного показу; прийом зорової реконструкції (відтворення); прийом зорового монтажу; прийом локалізації подій; прийом абстрагування; прийом зорового порівняння; прийом інтеграції; прийом зорової аналогії або асоціації; прийом переключення уваги; прийом руху; демонстрація об'єкту [4].

Для формування сюжету і розвитку сюжетної динаміки необхідно порушення, яке називають колізією. Відповідно при формуванні маршруту можна використати принцип несподіванки для збільшення емоційного напруження в ділянках з найбільш цікавими природними та архітектурними ситуаціями.

Виділяють обов'язкові та необов'язкові елементи сюжету. До обов'язкових належать ті, без яких класичний сюжет зовсім неможливий: зав'язка – розвиток дії – кульмінація – розв'язка. До необов'язкових належать: експозиція, пролог, епілог, післямова та ін. Структурні елементи сюжету представлені на рис. 1. Пропонується використати цю схему для формування теоретичної моделі екскурсійного маршруту. Але перед цим проаналізуємо також принципи формування фільму.

При аналізі особливостей формування фільму ми маємо справу з елементами сюжетної композиції, які можна використати у подальшому при створенні теоретичної моделі екскурсійного маршруту, так як вони є однаковими для побудови будь-яких масових дійств. Найменшою складовою фільму є кадр. З кадрів складається сцена, зі сцен – епізод, з епізодів – фільм. Практичний сенс поділу твору на епізоди полягає в тому, що сценарій обробляється по частинах. Це дає можливість доводити кожен з них до найбільшої досконалості. Окрім цього виникає процес поступового вибудовування каркасу драматургічного твору та з'являється можливість досягнення пропорційності частин. І це сприяє покращенню композиції сценарію і погодженню кожної його частини із цілим [5; 6].

Для отримання певних емоційних вражень виділяють епізодичні кульмінаційні точки, після яких відбувається спад сюжетного напруження. Це призводить до початку наступного епізоду. Кожен епізод характеризується композиційною завершеністю, при цьому виступає певним щаблем у розвитку загального сюжету.

Якщо епізод не є останнім, фінал його теж двоякий. Він завершує історію та водночас зберігає або збуджує новий інтерес, вимагає продовження, переносить у наступний епізод. У деяких випадках епізод може включати в себе

крім сцен і більші структурні одиниці: подепізоди та мікроепізоди. Подібні градації завжди зустрічаються в композиції. Так, в архітектурній композиції відбувається поділ на центр та підцентри, що пов'язано із структурною складністю побудови. Останньою властивістю епізодів є їх співмірність. Каркас кінофільму представлений на рисунку 1.

Можна припустити, що екскурсійний маршрут теж складається з ряду послідовних епізодів, тому що під час екскурсії відбувається рух від одного об'єкту показу до іншого. Одночасно з цим глядач повинен зберігати зацікавленість протягом усього маршруту. В основі розподілу сюжету і розташування його частин знаходяться закони глядацького сприйняття:

1. Своєчасне порушення глядацької уваги. Науковцями встановлено, що у перші 5 – 10 хвилин глядач має побачити щось екстраординарне для подальшої зацікавленості у перегляді.

2. Постійне підтримання цієї уваги.

3. Протягом перегляду посилення напруги дії, що призведе до посилення уваги глядача.

4. Доведення напруги до кульмінації, що викличе потрясіння глядача.

5. Ефектний фінал, що не розчарує глядача.

Процес поєднання окремих частин в єдину структуру носить назву монтажу. За допомогою нових, нетрадиційних сполучень фактів та фрагментів демонструються нові можливості сценарного матеріалу. Існують різноманітні засоби з'єднань окремих елементів сценаріїв. Доцільно розглянути ті, які можна використати при формуванні теоретичної моделі екскурсійного маршруту.

Першим із них є монтаж по висхідній, коли окремі фрагменти сценарної структури розташовуються за принципом послідовного зростання їх емоційної насиченості. В цьому випадку глядач спостерігає композиційно привабливі об'єкти. Наступним є монтаж за контрастним співставленням, в якому кожний наступний фрагмент ніяк не зв'язаний з попереднім, що надає певної строкатості. Такий сценарій формування екскурсійного маршруту досить часто зустрічається в оглядових екскурсіях. Послідовно-хронологічний монтаж характеризується тим, що окремі фрагменти сценарної структури розташовуються у хронологічній послідовності. За таким сценарієм найчастіше проходять тематичні екскурсії. Монтаж у побудові екскурсійного маршруту представлений на рисунку 1.

Для формування теоретичної моделі екскурсійного маршруту згадаємо особливості глибинно-просторової композиції, що утворюється з матеріальних елементів, об'ємів, поверхонь, простору та інтервалів між ними (рис.1). При цьому звернемо увагу на те, що глибинно-просторова композиція може бути

використана в проектуванні вулиць, площ, мікрорайонів, тобто всього того, що належить до містобудівного рівня.

Так як маршрут в свою чергу складається з об'єктів показу (атракторів) та ділянок між ними, можна припустити, що він виступає сукупністю декількох глибинно-просторових композицій або однією великою та складною. Її дія на глядача пов'язана не тільки з поєднанням площин, об'ємів, а й паузами між ними. Варто зауважити, що вплив оточуючого простору часто є сильнішим, ніж вплив площини або об'єму. Це пов'язано з тим, що екскурсант сам перебуває в просторі та належить до нього.

Побудований за законами гармонії простір сприятливо діє на особистість. Використовуючи вплив емоційно забарвленого простору, що несе визначений образ, можна змусити підкоритися йому. Ця його особливість постійно використовувалася протягом всієї історії людства у різних масових діях. При цьому обмірковано komponуються просторові елементи, враховується кількісний вплив кольору і фактури. Спочатку розробляється сценарій, а потім концепція дії, створюється певний художній образ, який діє в часі та просторі. В якості композиційних засобів використовується колір, фактура, освітлення, звук, запах [7].

Так як в екскурсії присутні два фактори – дієство та затверджена схема маршруту, то можна стверджувати, що композиція екскурсійного маршруту має певні ознаки як тимчасової глибинно-просторової композиції, так і стаціонарної. Стаціонарними елементами є композиція міста, в тому числі транспортна система, композиція об'єктів показу, що знаходиться в просторі.

Сприйняття композиції екскурсійного маршруту складається із сукупності вражень, отриманих екскурсантами за весь час проходження екскурсії. При цьому варто пам'ятати, що різноманітність емоційних вражень не руйнує композиційної єдності, а навпаки, збагачує сприйняття. Кожен екскурсійний маршрут складається з різних масштабних співвідношень, які мають донести до глядача загальну ідею та створити позитивне враження. При цьому варто пам'ятати, що простір зазнає постійних змін у часі.

Маршрут дає можливість глядачеві сприйняти велику кількість різних просторів, що впливає на кількісне і якісне ставлення до простору. Значний обсяг інформації на першому етапі збагачує екскурсанта, після чого емоційна гострота сприйняття гасне. Важливим також є присутність пауз, які дають психологічне розвантаження і готують до подальшого сприйняття, так як глядач втомлюється після значного емоційного напруження.

Особливе значення для організації маршруту має робота над розробкою траси його проходження, що розпочинається з проектування схеми з обов'язковим дослідженням на місці та пробними виїздами по всій траєкторії.

Як ми вже зазначили, сценарій ділиться на окремі частини, а кожний епізод має бути закінченим фрагментом та мати у своєму складі подію. Зауважимо, що особливістю сценарію екскурсії є залежність кількості епізодів від таких факторів як кількість об'єктів показу та відстані між ними; тематика маршруту; тривалість екскурсії та ін. Так як екскурсійний маршрут триває від однієї академічної години до однієї доби, вказати мінімальну чи максимальну кількість епізодів дуже важко.

Як відомо, екскурсійні маршрути поділяються на такі, що тривають: до 1 години; від 1 до 6 годин; більше ніж 6 годин (але не більше 1 доби) [8]. Тому побудуємо декілька теоретичних моделей для різних типів. При цьому можна стверджувати, що всі сценарії маршруту будуть мати схожу модель.

Середня тривалість звичайного масового дійства коливається від 45 хвилин до 3 годин, а на один з десяти епізодів припадає по 6 – 10 хвилин. Прийmemo тривалість епізодів у маршруті – 10 хвилин та побудуємо теоретичні моделі екскурсійних маршрутів тривалістю 60 хв.; 3 год.; 6 год.; 24 год. (рис. 1, рис. 2).

При цьому потрібно пам'ятати, що 10 хвилин не є канонічною тривалістю епізоду, так як, інколи цього часу для показу одного епізоду вистачає, а подекуди – ні. Згадаємо також про поділ епізоду на подепізоди та мікроепізоди. Кожен епізод складається як правило з одного об'єкту показу, але може бути і сукупність атракторів та ділянок між об'єктами показу. У цьому випадку окремий епізод виконує роль самостійного мікросценарію.

Описуючи властивості епізодів екскурсійного маршруту зазначимо, що показ об'єктів пов'язаний із сприйняттям з різних точок зору та складається з величезної кількості видових кадрів. Тому для наглядної зручності на моделі будемо зазначати тільки кульмінаційні точки, які демонструють найбільш атрактивні видові кадри певного об'єкту показу. Кожного разу після кульмінації відбувається спад сюжетного напруження для відпочинку глядача (рис. 1).

Загалом оптимальна теоретична модель маршруту будується за принципами побудови композиції сюжету. Як правило, протягом усього часу відбувається наростання емоційного напруження з присутністю головної кульмінаційної точки. Для її визначення будемо враховувати, що найбільша кульмінація відбувається після проходження середини маршруту. Але найоптимальніше розраховувати її у проміжку 2/3 або 3/4 загальної тривалості екскурсії. Якщо передбачити головну кульмінаційну точку занадто рано, то глядачі можуть занудьгувати наприкінці маршруту. І навпаки, якщо занадто пізно, то вони втомляться її чекати.

Окремо потрібно зазначити, що теоретична модель екскурсійного маршруту виявляє ознаки глибинно-просторової композиції. Центром в ній виступає головна кульмінаційна точка, а підцентрами слугують кульмінаційні точки. Маючи справу з архітектурним середовищем, можемо припустити, що найбільш виразні архітектурні об'єкти потрібно розташувати саме у період найвищого емоційного підйому.

Однією з особливостей побудови теоретичної моделі екскурсійного маршруту, що триває 24 години є врахування фізіологічних особливостей людини та потребі у відпочинку (рис. 2). Тому модель визначає тривалість екскурсії 18 годин. У випадку, коли сон не передбачений і маршрут охоплює всі 24 години, головна кульмінаційна точка залишається як у ситуації з тривалістю 18 годин. Такі особливості пов'язані з психофізіологією екскурсантів та потребі не тільки у фізичному, але й у емоційному відпочинку.

Останнім питанням постає визначення приблизної тривалості екскурсійного маршруту. Для цього використаємо формулу:

$$T_{\text{загальна}} = N \times t_{\text{епізоду}},$$

де $T_{\text{загальна}}$ – загальна тривалість екскурсії;

N – кількість епізодів;

$t_{\text{епізоду}}$ – середня тривалість епізоду.

Використовуючи дану формулу, отримаємо тільки приблизну тривалість маршруту, яку редагуємо за допомогою врахування відстані між об'єктами показу та часу, потрібного для повного споглядання.

Висновки. Емоційне навантаження пропорційне кількості та візуальній привабливості об'єктів показу. У довготривалій екскурсії може відбуватися поділ на окремі епізоди зі зміною емоційного навантаження для відпочинку глядача. Розвиток емоційного навантаження досягається різними шляхами. Так, розвиток дії може створюватися шляхом композиційної побудови сценарію; побудови сценарію за принципом «протилежностей» або хронологічній послідовності.

Метою створення теоретичної моделі є вивчення та відтворення властивостей маршруту. Потрібно не забувати про те, що дослідження самого об'єкта часто досить ускладнене або фізично неможливе. У будь-якому випадку важливо пам'ятати про можливі відхилення від запропонованої теоретичної моделі та виключення.

У наведеній теоретичній моделі відтворюються принципи внутрішньої організації сценарію сприйняття за маршрутом.

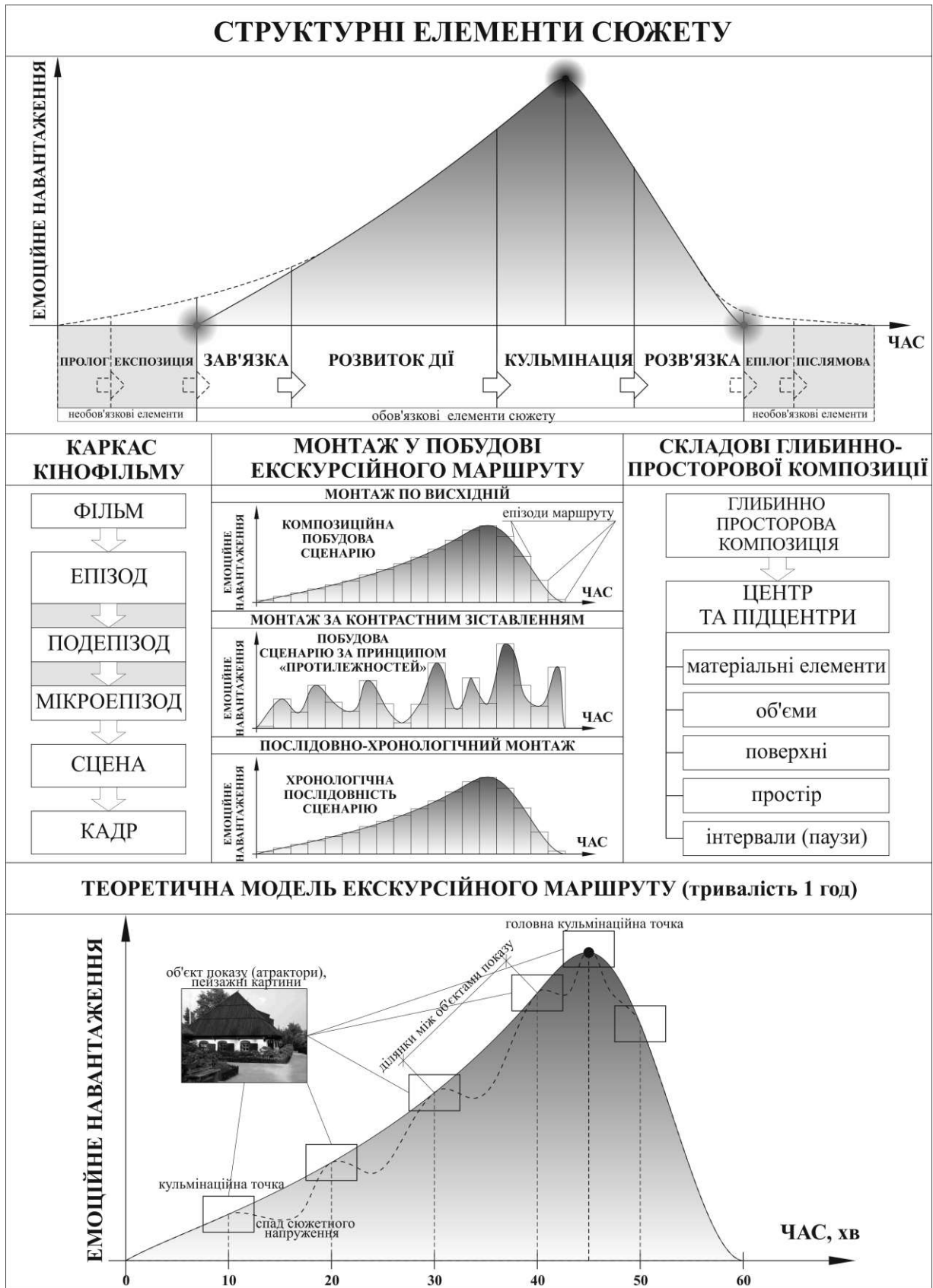

Рис.1. Структурні елементи сюжету. Каркас кінофільму. Складові глибинно-просторової композиції. Монтаж у побудові екскурсійного маршруту. Теоретична модель екскурсійного маршруту (тривалість 60 хв.)

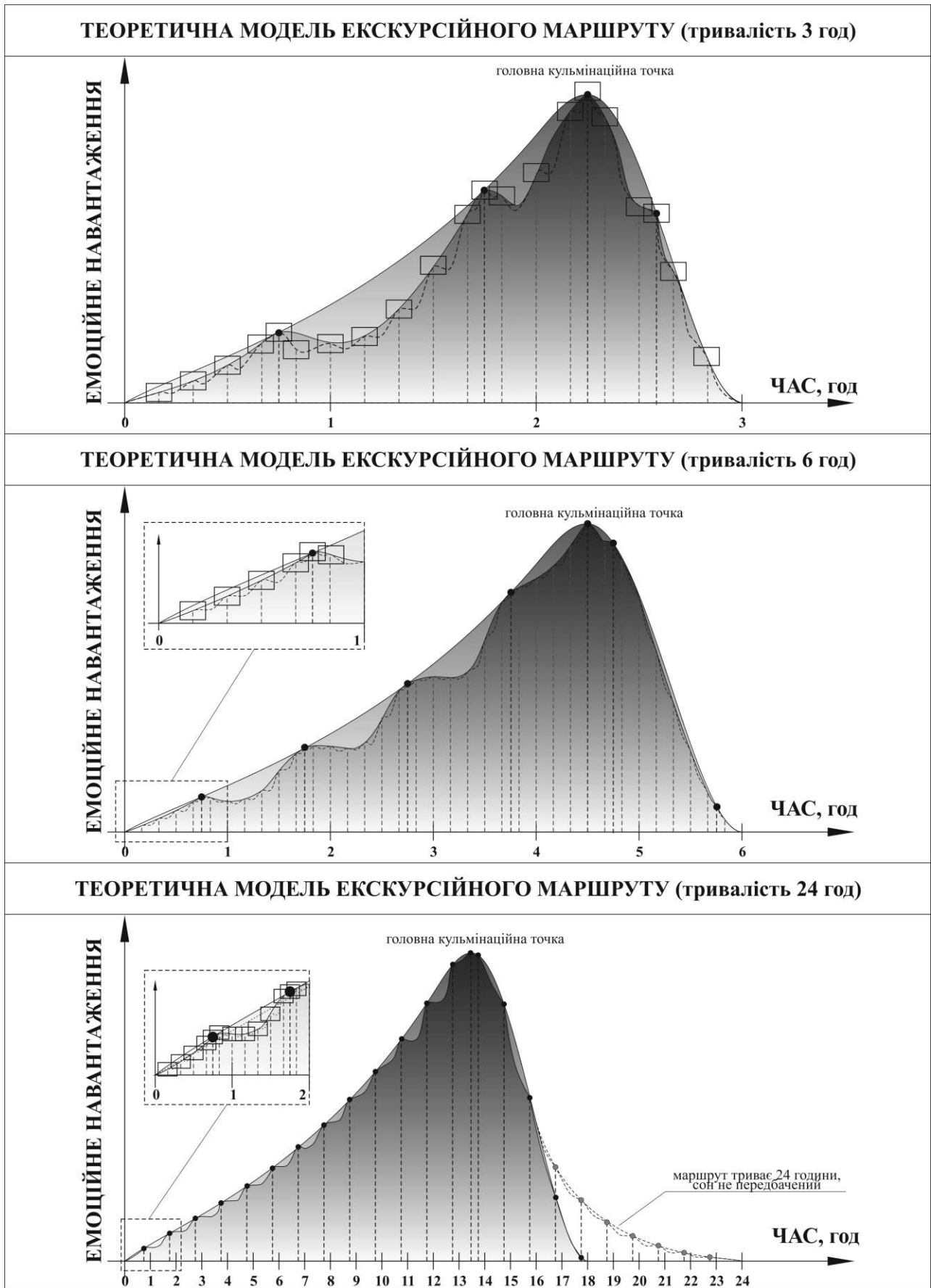

Рис. 2. Теоретичні моделі екскурсійного маршруту (тривалість 3, 6, 24 год.)

Список використаних джерел

1. Ильина, Е.Н. Туроперейтинг: организация деятельности: Учебник. / Е.Н. Ильина. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 256 с.
2. Линч, К. Образ города / К. Линч. – М.: Стройиздат, 1982. - 325с.
3. Аристотель. О искусстве поэзии / пер. с древнегреч. В.Г. Аппельрота, Ред. пер. и коммент. Ф.А. Петровского. – М.: Государственное издательство Художественной литературы, 1957. – 184 с.
4. Покоłodна, М.М. Опорний конспект лекцій з дисциплін «Екскурсознавство», «Організація екскурсійних послуг» / М. М. Покоłodна. – Х.: ХНАМГ, 2007. – 80 с.
5. Арабов, Ю. Н. Кинематограф и теория восприятия. Учебное пособие. / Ю.Н. Арабов. – Москва: ВГИК, 2003. – 106 с.
6. Туркин, В.К. Драматургия кино: Учебное пособие. – 2-е изд. / В.К. Туркин. – М.: ВГИК, 2007. – 320 с.
7. Голубева О. Л. Основы композиции: Учеб. Пособие. – 2-е изд. / О. Л. Голубева. – М.: Изд. дом «Искусство», 2004. – 120 с.
8. Сасін, М.П. Вдосконалення класифікації видів і форм туризму / М. П. Сасін, С. А. Гринько // Все о туризме. Туристическая библиотека. – Режим доступа : http://tourlib.net/statti_ukr/sasin.htm.

Аннотация

Формирование теоретической модели экскурсионного маршрута. В статье происходит формирование теоретической модели экскурсионного маршрута. Проанализированы композиционные элементы, применяемые в драматургии, кинематографии и проведена аналогия с теми, которые используются при создании экскурсии. Установлена связь особенностей глубинно-пространственной композиции и модели маршрута.

Ключевые слова: градостроительство, композиция, экскурсионный маршрут, теоретическая модель экскурсионного маршрута, визуальное восприятие.

Annotation

Theoretical model of excursion route. The article is about formation of the theoretical model of excursion route. The paper analyze composite elements used in drama, film and made compares with those used in creating of excursion routes. There is connection between spatial composition and route model.

Key words: town-planning/urban, composition, excursion route; theoretical model of excursion route; visual perception.